

Провокатор

Гео Шкурупій

Вечір надійшов швидко й непомітно. Він підкрався хижо, як підкрадається леопард, стрибнув і накрив своєю плямистою шкурою здобич.

Це було так. Лише почало заходити сонце, як на балку, що в ній розташувалось невеличке містечко, яке вже збиралось відпочити від денної спеки, насунули хмари. Вони спочатку вистромили із-за круч свої олив'яні важкі алебарди, ніби погрожуючи ними сонцеві, потім важка чорна скаламучена маса, як чавунною заслоною, заступила обрій.

Десь із-за круч вирвався вітер, раптово нагнув дерева, загуркотів бляхою на покрівлі і, як скажений, став перекидатись і танцювати по дорогах, здіймаючи хмари пилюги.

Темрява раптом стрибнула, як леопард, сонце десь провалилось, і настала ніч, що її сліпучо прорізали довжелезні блискавки.

Вітер тоді сказився остаточно, він загубив свій сором і закрутивсь у пилюзі дзигою. Смерчі з пилюги підійнялися до чорного неба й розсипались у повітрі.

Але цього було замало, вітер змінив свій настрій і заплакав. Він плакав, істерично завиваючи в деревах, зриваючи з покрівель бляху, б'ючись головою об шибки вікон.

Дерева на кручах зігнулись чорними постатями, замахали руками, розпочали нерівний поєдинок.

Містечко в долині завмерло, люди припинили в кімнатах, не запалюючи світла, бо воно притягає блискавку. Чорна каламуть хмар змішалась із блискавками в якусь пекельну лемішку. Раптом пролунав хряск, — гучний як постріл, і перша вільха, наче підрізана вогненою косою, впала на кручі.

У вікнах одноповерхового кам'яного будинку тьмяно блимало світло.

Безугавні блискавки освітлювали вивіску:

ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНА КОНТОРА

При виблисках, світло у вікнах контори ставало зовсім тьмяним, майже мертвим.

В кімнаті контори на стільці перед апаратом Морзе сидів телеграфіст. Його поза квола, безвільна. Голова відкинута на бильце стільця і руки звисли, як у заснулого. Телеграфіст мертвий. У грудях йому стирчить ручка фінського ножа. Сорочка забруднена чорною плямою крові. Телеграфіст мертвий.

Великі краплі дощу затарабанили в шибки й почали спливати брудними смугами. Гроза напружилась, і вибухнув перший грім. Його удар був такий дужий та глушний, що здалося, ніби це він встромив своїм ударом ножа в сухорляві груди телеграфіста.

Блискавки своїм жовтавим світлом освітили обличчя мертвого, Його широко розплющені очі вп'ялися в якусь точку на стелі контори. Мідяний апарат, що стоїть перед ним, стрекоче й цокотить, відбиваючи якийсь хоробливий ритм. Довга біла паперова стрічка з-під апарату спіралями закрутилась по столі і білим ворохом упала

на підлогу біля ніг забитого. Кінці стрічки почорніли від крові, що накрапала на підлозі широку пляму.

У конторі тихо. Казенна лампа під зеленим абажуром висить над головою телеграфіста, і раптові виблиски освітлюють мідні частини апарату Морзе, який аж захлинається в своєму цокотінні. В кутку близько стола стоїть важка залізна каса. Вона стопудово розкарячилась і вперлась у підлогу контори; коло вихідних дверей стоїть бак з водою, бляшаний кухоль звис долі на ланцюжку.

У конторі є люди, але вони всі понурі й тихі, як ці речі. Коли б подивитися з коридору крізь залізну сітку, що стіною огорожує контору, можна б було подумати, що це картина-гінйоль, якогось талановитого майстра.

Спершись на стіл коло мертвого телеграфіста стоїть, схиливши голову, молодий парубок, співробітник контори. Це комсомолец, товариш Павлюк. Він сильно задумався, ніби вирішує якесь складне завдання. Він напружено згадує прочитані кримінальні романи, згадує детективні засоби Шерлока й ніяк не може зрозуміти, як це сталося, як могли вбити телеграфіста, навіщо, з якою метою?

Нарешті, Павлюк важко підводить голову, і його погляд пробігає конторою. Ось він поволі обходить всіх присутніх.

Спочатку він спиняється на постаті зігнутого й сухого, як сучкувате засушене дерево, дідка, рахівника контори. Старигань обійняв свою дочку, тендітну біляву дівчину з великими переляканими очима. Старигань-рахівник ніжно пестить волосся дівчини, ніби заспокоюючи її. Поруч сидить немолода вже, але гарна огрядна жінка, це касирка контори — Петренкова.

Погляд Павлюка пробігає обличчям Петренкової зверху вниз. Рука Петренкової нервово мненосову хустку й поблискує золотою обручкою на пальці. Погляд переходить на другу руку; на цій руці теж золота обручка, але рука не ніжна, жіноча, трохи волосата, загрубіла, — чоловіча. Це рука Петренка, приймача контори. Він сидить, повернувшись до вікна, притуливши чоло до холодної стінки залізної вогнетривалої каси. Товста золота обручка блищить на його руці.

Павлюк задумується. Вія згадує засоби Конан-Дойля. В його уяві виникають убивства, крадіжки, авантури. Ось він натрапив на якусь думку.

Тоді підходить до вікна й старанно оглядає його, вікно зачинене на клямку. Юнак машинально водить рукою по клямці й ненароком відчиняє її, але він так зосереджено обмірковує щось, що зовсім не помічає цього. Він обертається й дивиться на вихідні двері. В кімнаті двоє дверей. Одні на вулицю, а другі — в помешкання. Двері на вулицю зачинені на защіпку.

Павлюк, оглянувши вікно й двері, довго хмуриється. Він гризе нігті й раптом, відкинувши руку, шепоче:

– Значить, убив свій!..

Ця думка блискавкою спалахує йому в голові, — несамохіть йому стає моторошно. Гуркоти грому, блискавки й сильна злива, що струменнями шумить за вікном, б'ється в шибки, ще збільшує боязливий настрій.

— Але хто ж?

Думка юнака пронизує чомусь усіх присутніх. Вони ніби радіо-антенами вловили її, і тепер у конторі стало ще тихше, ще напруженіше. Тепер кожний з присутніх починає непомітно стежити один за одним, тепер кожний відчуває себе злочинцем і боїться до божевілля, що хтось подумає, що це він — убивця. Тепер найменший рух, найменше хвилювання чи погляд викликають запідозрення. І людям, що зібрались у конторі, важко й небезпечно, — адже серед них убивця.

— Але хто ж?

Павлюк переводить погляд з одної постаті на одну. Може це Петренко, може Петренкова, а може це дочка старенького рахівника. Його довгий, запитливий погляд спиняється на дівчині, його погляд ніби хоче пробратися в її мозок і довідатись там, викрити її таємницю.

Дівчина під його запитливим поглядом якось ніяковіє, вона поволі звільняються з обіймів батька. Вона не може знайти зручного місця для своїх рук, вона складає їх, рознімає, знову робить рух, не доводить його до кінця і ховає руки за спину.

Павлюк ще більше нахмурюється. Він починає ходити по конторі.

Присутні напруженими поглядами стежать за ним і, коли він повертається до них обличчям, вони удають з себе байдужих і стомлених подією. Кроки Павлюка ритмічно звучать у цій напруженості, а злива й стрекіт апарату Морзе утворюють якусь музику шумів, що ніби вже приспала забитого телеграфіста.

Павлюк зупинився коло мертвого, подивився на нього, а потім, круто повернувшись до присутніх, спитав:

— Хто це побачив перший?..

Його погляд швидко промайнув по обличчях присутніх і на мить зупинився на дівчині. Вона зворухнулася і поволі підвела голову.

— Я!

Всі, як маріонетки, повернулись до неї. Вона так само не знає, куди сховати руку, вона весь час чомусь стримує себе і мертво, одноманітно оповідає. Павлюк запалює цигарку, і його обличчя на момент заховають пасмо диму, він уважно слухає...

Кімната контори. За апаратом Морзе, схилившись до столу, сидить телеграфіст. Раптом прочиняються двері з помешкання, і до контори входить дівчина; вона напіводягнена, в руках у неї глечик. Дівчина йде до баку з водою. Вона підставляє глечика й хоче відкрити кранта, але не може. Вона знову силкуються відкрити, але кранта сильно загвинчено й він не піддається, тоді вона обертається обличчям до контори й кличе. Телеграфіст, що сидить за апаратом Морзе, навіть не зворухнувся. Дівчина знову сердито кличе, раптом змовкає. Вона щось помітила. Вона підходить близько до телеграфіста й кам'яніє.

Вона бачить ніж у грудях телеграфіста. Цей ніж розростається в її уяві до неймовірних велетенських розмірів. Страх пронизує її, і вона перелякано кричить. Її жахливий одчайний крик розриває тишу контори. На цей крик з помешкання вбігають

до контори, швидко одягаючись на ходу, Петренко, його дружина, стариґань-рахівник — батько дівчини й, нарешті, виходить сам Павлюк.

Дівчина замовкла, — вона розповіла все. Павлюк дивиться на неї, трохи примруживши око, на його обличчі помітно сумнів. Почувається, що він не вірить. Потім він різко повертається й виходить із контори до помешкання. Всі повертають голови в його бік, але раптом знову приймають попередні пози.

В конторі стає ще тихіше, сильний дощ заливаю шибки, удари грому примушують зіщулюватись.

Незабаром юнак знову входить до контори. Він у шапці й похапцем одягаю шинелю.

Петренко, помітивши його, робить рух, ніби бажаючи затримати його, але зараз же відхитується, оглядаючись, чи не помітив хто. Його дружина дивиться на юнака, і в її очах страх і небезпека.

Павлюк підійшов до вихідних дверей, повернувся, кинув недокурк і подивився на дівчину.

Вона стоїть у дуже незручній, неприродній позі, і очі її бігають, не зупиняючись ні на чому. Павлюк ніби гіпнотизує її.

Ось він вже взявся за защіпку й знову подивився на дівчину, вона стоїть у тій самій позі, а на обличчі з'являється якась розгубленість, вона ніби хоче щось сказати, але не зважуються.

Ось дівчина поволі пішла до нього, його обличчя стало запитливим.

Дівчина зупинилась за кілька кроків од нього й подивилась на підлогу. На підлозі недокурк, що його кинув Павлюк. Дівчина байдуже гасить його ногою.

Павлюк роздратовано відвернувся й рішуче зняв защіпку з дверей. Вітер вирвав двері з рук юнака й широко розчинив їх, дощ і буря влетіли в коридор. Борючись із зливою, Павлюк побачив, що вийти з будинку неможлива річ.

Сильна злива заливала містечко. Дерев на кручах темними купами погнулись під дощем. Бурхання вітру кидають величезні струмені води, зривають ринви. Вода залляла вулицю й підбирається до ґанку пошти. Вона мчить вулицею з неймовірною швидкістю. Вулицею пливуть дрова, ящики, вода з гуркотом котить розмите каміння й, нарешті, блискавка освітлюю труп свині, що прибився до ґанку.

Вода заливає юнака, який не може спіймати дверей, нарешті, він міцно схоплюю їх і з силою тягне до себе. Двері грюкнули, і злива вже тихше зашуміла за ними. Павлюк зачинив защіпку й увійшов назад до контори, він підійшов до столу й поклав на нього шапку й шинелю.

Апарат Морзе раптом замовк. Його цокіт увірвався несподівано й остаточно. В конторі ще чутніше стадо бурю, що скажено зашугала за вікном. Присутні принишкли.

У Павлюка, коли замовк апарат, з'явилася нова думка, він підійшов до телефону й став викликати станцію. Станція не відповіла й Павлюк розчаровано повісив назад телефонну рурку.

Буря порвала дроти, затопила вулиці й тепер поштово-телеграфна контора одрізана від усього світу. Вона як корабель, що загубив свої щогла, свою кермо й плаває в

порожньому бурхливому океані, везучи мертвий вантаж.

Дівчина знову присіла коло батька. Його довгі жилаві руки, що нагадують руки горили, знову обняли дівчину. Вона журливо пригорнулась до нього, ніби бажаючи сховатись у нього на грудях од цієї бурі, цього вбивства й цих людей, що запідозрюють один одного.

Павлюк подивився на неї, і запідозріння ще глибше в'їлося йому в мозок.

Кімната контори заповнила йому уяву. Всі речі набули якихось дивовижних форм. Коло стіни розсілася вогнетривала каса, абажур виріс до розмірів велетенської зеленої парасолі, що звисла над усією кімнатою. Вогонь лампи каламутно й химерно освітлював мідні частини апарату Морзе, важелі повитягувались, стали довгими й велетенськими. Купи стрічок клубками наповнили кутки контори.

Ось причинилися із помешкання двері, і з них вийшли телеграфіст і дівчина. Вусики телеграфіста підскочили вгору й химерно скривили його обличчя. Дівчина ображено зігнулась, стала якоюсь кістлявою і різкою в рухах.

Вона підійшла до сітки і злими пальцями вп'ялась у неї. Перед нею телеграфіст, він сердито випльовує слова, ніби знущаючись з неї. Дівчина відхитнулась. Тоді телеграфіст голосно зареготав, і його чорні вусики ще вище йому полізли під ніс.

Дівчина поволі зм'якла й стала мішкуватою. Вона починає про щось благоді, ламаючи руки. Телеграфіст сів на стіл у суворій кам'яній позі.

Ось стіл з ним піднявся високо вгору до самої стелі й дівчина впала перед ним навколяшки.

Всі речі в кімнаті: лампа, апарат, каса зтягуються якоюсь прозорою наміткою, і на очах у дівчини з'являються сльози. Вони спливають з очей і крапають на брудну підлогу контори. В її очах благоді й печаль.

Раптом її очі стають суворі, вони моментально висихають, їх блиск стає гострий і рішучий. Вона бачить перед собою лише чорні вусики, що стирчать гостро догори й розкритий, скривлений сміхом, рот телеграфіста, що вишкерився жовтими глузливими зубами.

Телеграфіст похитується на столі праворуч і ліворуч і нестримно, зловісно регоче. На столі коло нього книга, в книзі фінський ніж, що ним він розрізав її. Стіл починає похитуватись разом із телеграфістом, похитується й книга. Все запливає туманом, і лише біла рука дівчини тягнеться до ножа.

Ось телеграфіст падає зі столу на стілець. Його тіло стає мішкуватим і безвільним. В грудях у нього стирчить ніж, і сорочка забруднюється кров'ю.

Дівчина відходить од нього, під нею хитаються підлога, хитаються стіни, вона як п'яна.

Вона кидається до свого батька й ховає голову в нього на грудях...

Павлюк раптом здригається; удар грому повертав його до дійсності, й він бачить людей, що зіщулилися кожний у своїй самотності й кожний із своїми думками та підозріннями.

Дівчина тулиться до батька, але її обличчя невинне. Це добре, затурбоване

обличчя, що ніяк не може бути обличчям убивці. Павлюк одмовляється від свого запідозрення.

– Ні, це неможливо!..

І він знову починає ходити по конторі від дверей до забитого телеграфіста — вперед і назад.

Нарешті, він надумав щось нове. Він зупинився серед контори, вийняв із кишені коробку з папіросами, відкрив її, взяв папіросу й потім різко повернувся й поглянув на Петренка.

Петренко та його дружина коло вогнетривалої каси швидко переглянулись. Юнак, наче щось обмірковуючи поклав папіросу назад до коробки й, не одриваючи погляду від Петренка, підійшов до нього й запропонував запалити.

Петренко, як загіпнотизований, простяг руку. Його рука зустрілася з коробкою, і папіроси розсипались на підлогу. Павлюк підозріло поглянув на Петренка.

Петренко збентежено й очманіло кинувся підбирати папіроси з підлоги. Його руки лихоманкові й непевні. Нарешті, він підвівся й передав коробку з папіросами Павлюкові, залишаючи собі одну папіросу, і з полегшенням запалюючи її.

Павлюк підійшов до вікна. Сильний дощ б'є в шибки вікна, блискавки на мить освітлюють погнуті дерева й річки брудної скаламученої води. Павлюк поглянув на підлогу, машинально нагнувся, підняв кінець телеграфної стрічки й несподівано замислився.

Нове запідозрення охопило його.

Він подивився на конторську лампу, і лампа вирвала з його уяви закинуту назад голову Петренкової. Її обличчя скривила пристрасть, очі заплющились, і соковиті уста потягнулись у тумані через усю контору. Ось її уста зустрілися з чорними вусиками телеграфіста й ось уже постать цієї огрядної жінки й телеграфіста захитались в напруженому, пристрасному поцілункові.

Ця мить здалася вічністю, здавалось, що ніхто не одірве їх одне від одного.

Аж ось раптом всі конторські речі розтулились під самі стіни, тріснула сітка конторської перегородки, і крізь неї пройшов Петренко. Все зникло, і тільки Петренко, розлютований і скривлений гнівом, з величезним ножем в руках підкрадається до телеграфіста.

Телеграфіст одірвався од Петренкової, його чорні вусики враз перелякано звисли долі, він зігнувся й став поволі відходити від Петренка. Потім його постать випросталася, вусики знову підскочили вгору, поволі захиталась підлога, і постаті розлютованого Петренка й телеграфіста кинулись одна на одну.

Кімната й стіни швидко закружляли навколо клубка з Петренка й телеграфіста. Павлюк уже навіть чув, як вони борюкаються й сопуть, його руки машинально швидко перебирають телеграфну стрічку.

Стрічка десь зачепилась, і Павлюк знову побачив перед собою тиху контору, забитого телеграфіста й звичайну конторську лампу під зеленим абажуром.

Його погляд натрапив на телеграфну стрічку, що була в його руках. Він потягнув її

до себе, але стрічка десь зачепилась, не пішла далі. Павлюк уважно оглянув жмут стрічки й побачив, що другий кінець міцно стиснув у своїй руці забитий телеграфіст. Юнак підійшов до нього й обережно витяг стрічку з його мертвої безвільної руки.

Павлюк із стрічкою підійшов до вікна, щоб бути далі від присутніх, і став напружено розглядати крапки й рисочки телеграфної абетки. Його обличчя ставало щораз серйозніше й уважніше. Він читав:

...мна телеграма. Слідчому товаришу Вяземському. Маємо відомості вашому районі, мабуть вигаданим прізвисьом, проживає провокатор Красницький. Три роки тому втік із Москви з-під арешту...

Павлюк захвилювався й відвів голову. Буря розгулялась з новою силою. Дош зашумів ще дужче, грім і блискавки стали нагадувати сильну гарматну стрілянину. Юнак прислухався до цього шуму, трохи зщулився й знову почав читати:

...з-під арешту. Тринадцятому році Красницький жив Паризі, був з'язаний українським с.-р. гуртком. Втік із Франції, бо в п'яній сутичці розбив кулаком голову комісару поліції. Мав надлюдську фізичну силу. Потрібно вжити заходів...

Павлюк аж спітнів, ця стрічка освітлювала вбивство телеграфіста серйозніше, ніж гадав раніш юнак. Справа ставала дуже серйозною й важливою. Тепер у Павлюкові більше заговорив комсомолец, ніж Шерлок. Обережно, тримаючи в руці стрічку, поглянув на присутніх.

Раптом сильний удар бурі розчинив вікно, розбив шибки і з склом, вітром і дощем увірвався до контори.

Раптовий вітер видер стрічку з рук Павлюка й закинув її на вогнетривалу касу.

Вітер здмухнув на підлогу ручки, папір, журнали, телеграфні стрічки й розкидав їх по конторі.

Всі присутні кинулися зачиняти вікно. Лише старигань-рахівник байдуже залишився на своєму місці.

Поки зачинили вікно, вітер покропив дощем мертвого телеграфіста, розкуйовдив йому волосся й тепер телеграфіст став страшний, ніби мстива посмішка скривила йому обличчя.

Павлюк став діставати телеграфну стрічку з-під каси. Він взяв лінійку й витяг невеличке кільце стрічки, але вона вся застрягла під касою і, не порвавши, її ніяк не можна було витягти.

Тоді Павлюк спробував відсунути вогнетривалу касу, але це було йому не під силу.

– Допоможіть, ця стрічка дуже потрібна!

Це його прохання до присутніх прозвучало наказом.

Петренко, його дружина й дівчина стали допомагати Павленкові. Вони напружували всі зусилля, пітніли, але каса не піддавалась.

Старигань-рахівник байдуже сидів у своєму кріслі, це все ніби його не торкалось, і він снував собі свої старечі думки.

Нарешті, всі знову взяли до каси. Каса похитнулась, нахилилась і з грюком перекинулась на підлогу.

Грюк і одчайний крик пронизали присутніх до самого серця. Столи, стільці, апарати, підскочили на своєму місці, а мертвий телеграфіст боком звалився із стільця на підлогу.

Знову пролунав одчайний крик і завмер на останній жалібній ноті. Старигань-рахівник підскочив на своєму кріслі, але зараз же завмер.

Вогнетривала каса збила з ніг його дочку й тепер лежала на її розчавленій руці. Дівчина знепритомніла.

Схвильовані й перелякані до лихоманки, Петренко, його дружина й Павлюк, тремтливими й знесиленими руками силкувалися підійняти касу, але їхні спітнілі руки лише сковзали по залізі каси. Вони метушились і криками підбадьорували один одного. Дівчина знову застогнала од болю, цей стогін був такий страшний та болісний, що вражав до непритомности.

Старигань-рахівник нахилився вперед на своєму кріслі. Його руки міцно стиснули ручки крісла, і увесь він напружився й зібгався.

Павлюк випадково глянув на нього й здивовано завмер.

Старигань став страшний, його обличчя вищірилось зубами, він увесь наче налявся жилами й м'язами. Це була перед Павлюком не людина, це була дика мавпа, горила. Руки рахівника стиснули ручки крісла, і вони розстрощились вщент.

Старигань підвівся з крісла й важкими кроками підійшов до каси. Його довгі руки міцно схопили залізо каси, вона здригнулася й поволі стала на своє місце.

Павлюк витер з обличчя піт і встромив руку в кишеню, там він намацав револьвера. Потім він звернувся до рахівника й сказав:

— Ви — Красницький! Провокатор!.. Це ви забили телеграфіста...

Красницький глянув на нього, його розлютовані очі налялись кров'ю. Петренко з дружиною перелякано притиснулись до стіни, а дівчина підняла голову й туманним поглядом глянула на батька.

Красницький зробив рух, він, як леопард, посунув на Павлюка.

Але в руці Павлюка враз блиснула криця револьвера й він закричав:

— Назад!..

Красницький зупинився й завмер на місці.

Обличчя мертвого телеграфіста, що лежав на підлозі, з мстивою, задоволеною посмішкою дивилося на цю сцену.

Цієї хвилини кінний міліцейський роз'їзд застукав у двері поштово-телеграфної контори.

Примітка

Детективна новела Гео Шкурупія "Провокатор" представлена тут за публікацією в його авторській збірці "Проза. Том перший. Новелі нашого часу", виданою 1931 року видавництвом "Література і мистецтво", Харків-Київ. Збережено правопис тої публікації, котрий дещо відрізняється від сучасного. В тій книзі 11 творів, котрі зібрані

у три групи: "Новелі репортажні", "Новелі таємниць" і "Новелі психологічні". "Провокатора" автор помістив у групу новел таємниць.

2016 року "Провокатор" Шкурупія був надрукований також у збірці українських детективних творів 20-х років XX сторіччя "Постріл на сходах" (серія "Наші 20-ті", видавництво "Темпора", Київ).